

Оригинални научни рад

Вукашин Д. ДЕДОВИЋ*
ОШ „Светозар Марковић“, Краљево

ПЛАНОВИ ДЕЛОВАЊА СРБИЈЕ У СТАРОЈ СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ И МЕТОДЕ ЊИХОВОГ СПРОВОЂЕЊА ОД 1878. ДО 1884. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду је реч о планском и организованом утицају Србије у неослобођеним крајевима од турске власти (Стара Србија и Македонија) у периоду од 1878. до 1884. године. Догађаји после српско-турских ратова (1876-1878) тешко су погодили културно-просветну делатност Србије у Старој Србији и Македонији. Турске власти су забраниле коришћење школских књига и уџбеника из Србије, тако да је сваки пренос књига представљао велики ризик. У оваквим условима, снабдевање српских школа у Турској уџбеницима из Србије било је скоро немогуће. Све је то довело до тога да је у школама било све мање књига, тако да су оне у првим годинама после завршетка Велике источне кризе биле права драгоценост. Србија је морала да интезивира свој национални рад у овим областима па је трагала за најпогоднијим начинима ширења српског утицаја. Почела је организованије да делује на културно-просветном плану: новчано помаже школе, упућује и плаћа учитеље, прихвата на школовање питомце из Старе Србије и Македоније, шаље школске уџбенике, школски прибор и учила и разне књиге и пропагандни материјал. Српски политичари, дипломате, научници и публицисти почињу да се студираније баве Старом Србијом и Македонијом. По овим српским областима све више се путује, бележи, тргује, негују се везе са људима и на разне друге начине оживљавају старе српске традиције. Да би се у српском народу очувала национална свест и ојачала тежња за националним јединством и уједињењем са Краљевином Србијом било је потребно направити план рада на основу кога би се у будућности радило организовано и систематски. За израду плана, априла 1883. године формирана је комисија, састављена од просветних и јавних радника, коју су чинили: архимандрит Нићифор Дучић, архимандрит Сава Дечанац и професор призренске Богословије Ђорђе Камперелић. Комисија је, приликом израде плана, користила сва ранија искуства у овом раду, а нарочито извештаје о раду личности које су раније биле укључене у ове активности (Милоша С. Милојевића, архимандрита Саве Дечанца и Ђорђа Камперелића). До 1884. године било је сачињено више предлога и планова о конкретним облицима националне политике коју би Србија могла да води у европским вилајетима Турске.

* доктор историјских наука, v.dedovic@hotmail.com

У њима су, поред констатација о тешком положају српског становништва, навођене мере које је требало предузети и методе њиховог спровођења ради сузбијања албанско-турског насиља и бугарске и пропаганде.

Кључне речи: Стара Србија, Македонија, српски народ, Турска, Матија Бан, Нићифор Дучић, Милош Милојевић, Деспот Бацовић, Ђорђе Камперелић.

Везе Србије са Старом Србијом и Македонијом почињу стално да јачају од доношења Гарашаниновог „Начертанија“ 1844. године, у коме је одређена њена спољна политика. Србија је од тада гледала на ове области као на своја подручја која треба да јој буду прикључена (Јакшић-Страњковић 1937: 105-106). У почетку је рачунала да ће питање ослобођења ових крајева решити ратом против Турске, па се радило на изради планова војно-политичких комбинација.¹ Међутим, Србија ни војнички, ни политички није била спремна за једну акцију оваквих размера. Зато њени методи пропаганде и револуционарне акције до 1868. године нису одговарали условима борбе на Балкану. Културна и црквено-просветна активност Србије у Старој Србији и Македонији била је стављена у други план и налазила се готово на маргини њене националне акције.² У пролеће 1865. године Илија

1 На изради планова, поред Илије Гарашанина, највише је радио српски капућехаја у Цариграду Константин Николајевић, који је 1859. године саставио план, у којем се залагао за уједињење Кнежевине Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине и Старе Србије у државу којој је дао назив *Српске сједињене државе*. Предложио је да Османско царство и Српске сједињене државе образују дуалистичку државну заједницу, или издвајање јужнословенских територија из састава Хабзбуршке монархије и њихово прикључење Српским сједињеним државама, чиме би настала нова држава – Југословенско царство. На овим пословима био је ангажован и Атанасије Николић, члан „Српског одбора“ (Комитета) за националну пропаганду у суседним земљама, који је 1862. године израдио пројекат оштег народног устанка у унутрашњости Турске (Џамбазовски 1972: 359-361; Милићевић, 1981: 274, 296). Пуковник Антоније-Анте Орешковић (1829-1906), војни саветник Илије Гарашанина и организатор и руководилац модерне војно-обавештајне службе Кнежевине Србије, 1863 године урадио је предлог детаљног ратног плана Србије (Џамбазовски 1972: 359-361; Милићевић, 1981: 296; Попов 1981: 346).

2 Поред овакве изнете тврдње морамо поменути да је било и другачијих примера, где Србија почиње организовано да помаже цркве и манастире а затим и школе у овим крајевима. Поред новчане помоћи, многе цркве и манастири примале су помоћ и у црквеним књигама и другим реликвијама (Архив Србије (=АС), Министарство просвете и црквених дела (=МПЦ), фасц. IV, док. 277/1847; Исто, фасц. V, док. 45/1856; Исто, фасц. III, док. 13/1856; Исто, фасц. IV, док. 15/1857; Стојанчевић 1994). Нешто касније почела је да стиже помоћ и школама у световним школским удбеницима, школском материјалу и неким основним училима и наставним средствима, што је допринело да се постепено напушта стари школски систем манастирских и црквених школа, и отворе световне школе које ће одговарати новим приликама у Старој Србији и Македонији (АС, МПЦ, фасц. II, док. пов. 210/1960; Џамбазовски 1960: 68-80). Из једног документа сазнајемо да је Милош Обреновић, на предлог Попечитељства

Гарашанин је указао српском представнику на Порти, Јовану Ристићу, на стање српске цркве и свештенства у пределима у којима живе Срби и наложио му да са тим проблемом упозна цариградског патријарха. Због широке акције римокатоличких и протестантских емисара међу хришћанским становништвом у Турској, Гарашанин је предлагао да се тражи од цариградског патријарха да више поради на оснивању богословских школа, које би спремале учитеље и свештенике, како би својим радом учинили много на образовању народа у духу православља и тако зауставили „растућу опасност“ која је долазила са запада (Терзић 1992: 122). Професор Милош Милојевић обратио се 1866. године Илији Гарашанину и тражио да се Србија више позабави отварањем српских школа у областима под турском влашћу (Џамбазовски 1960: 89; Ђилас 1969: 49).

Србија је од оснивања Одбора за школе и учитеље у Турској 1868. године³ почела организованије да делује на културно-просветном плану у Старој Србији и Македонији. Значајан вид национално-политичког деловања биле су просветне активности Србије, као што су финансирање школа, школовање питомаца из Старе Србије и Македоније, поклањање уџбеника

просвете наредно „да се може издати књига сиромашним суседним школама у турском царству и сиромашним ђацима из Турске, но овде учећим, за суму од 5.782 гроша и 20 пара.“ (АС, МПС, фасц. II, пов. 210/1859, М. Обреновић-Попечитељству просвете, Београд, 7. септембра 1859). Годину дана касније кнез Милош Обреновић је такође одобрио „да се обштини Призренској у Турској за четири године изда из касе Правитељства по шест стотина гроша пореских за издржавање учитеља“ (АС, МПС, фасц. IV, 729/1860, пов. 210, М. Обреновић-Попечитељству просвете, Београд, 16. августа 1860). На основу обимне архивске документације може се закључити да је седамдесетих година XIX века уџбенике из Србије примао знатан број српских школа које су тада радиле у Старој Србији и Македонији. Једна од тих школа била је и Основна школа у Грачаници (Стојанчевић 1994: 130-131). И др Јован Хаџи Васиљевић у свом делу *Просвејине и њолишничке љриликe у јужним српским обласцима у XIX веку* наводи списак школа које су примале помоћ из Србије (Васиљевић 1928: 291-297).

- 3 Београдски митрополит Михаило покренуо је код Владе Србије, 2. марта 1868. године, питање оснивања једног Одбора који би се бавио питањем српских школа и учитеља у Турској. У наредном писму од 9. марта исте године он предлаже и људе који треба да уђу у Одбор (АС, збирка Поклони и откупи, кореспонденција Митрополита Михаила, бр. 217; Ђилас 1969: 59). Августа 1868. године Влада Србије је усвојила предлог митрополита Михаила и формирала „Одбор за помоћ српској просвети у областима у саставу Отоманског царства“. Председник Одбора био је архимандрит Нићифор Дучић а његови чланови: Милош Милојевић и Панта Срећковић. Основна сврха Одбора била је да координира рад два министарства, Министарства просвете и црквених дела и Министарства иностраних дела, који су у претходном периоду појединачно били ангажовани у заграничној акцији, и да на основу информација са терена усмери слање новчане и помоћи у књигама и другим школским помагалима тамо где је она била најпотребнија. (Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Заоставштина Нићифора Дучића (=ЗНД), бр. 15004/39, Извештај Нићифора Дучића са путовања по Русији 1869. године, фебруар 1870; Џамбазовски 1960: 128; Ђилас 1969: 133; Недељковић 2011: 288-289; Вулићевић 2013: 213-2014.

и наставних средстава. Србија почиње новчано да помаже школе, упућује и плаћа учитеље, прихвата на школовање питомце из Старе Србије и Македоније, шаље школске уџбенике, школски прибор и учила и разне књиге и пропагандни материјал, отвара прве српске књижаре (Ј. Ђилас 1969: 218-221). Омладинци су примани у средње и више школе, обезбеђиван им је интернат и стипендије (благочејаније). Најчешће су примани у богословију, учитељске школе и гимназије. Приличан број омладине из ових крајева завршио је разне школе у Србији. Циљ школовања омладине под турском влашћу био је припремање интелектуалних и просветних кадрова који би у тим крајевима служили српској идеологији, подизању и очувању верске и националне свести. Међутим, многи су, по завршеној школи, тамо и остајали (Петковић Поповић-Шалипуровић 1970: 46, 49). Због повећаног броја школа у Старој Србији и Македонији и све чешћег обраћања школа, црквено-школских општина и појединих учитеља за новчану помоћ и помоћ у уџбеницима, приручницима и наставним средствима, Министарство просвете и црквених дела је сваке године повећавало средства у буџету за ову сврху.

Српско-турски ратови 1876. и 1877-1878. године неминовно су довели до прекида спровођења националне политике Кнежевине Србије у Старој Србији и Македонији. Одбор за српске школе и учитеље у Турској обуста-вио је свој рад 1876. године. Велики број српских учитеља био је принуђен да напусти Турску па су школе биле затворене. И догађаји после српско-турских ратова (организовање Призренске лиге 1878, освета Албанаца због пораза Турске у рату, упади албанских чета у Топлички и Врањски округ 1878-1880, формирање војног суда (урфије) у Приштини у пролеће 1882, и исељавања српског становништва, планско и стратешко насељавање мухацира избеглих из ослобођених крајева Србије и Црне Горе и из Босне и Херцеговине, преузимање црквено-школских општина од стране Егзархата) тешко су погодили културно-просветну делатност Србије у Старој Србији и Македонији. Због изузетно тешких услова и исељавања Срба знатно је опао број ученика не само у сеоским, већ и у градским школама (Васиљевић 1908: 291-297; Јагодић 2009: 28-30; 144, 184-185, 241-242). Турске власти су забраниле коришћење школских књига и уџбеника из Србије, тако да је сваки пренос књига представљао велики ризик. Свака активност Срба на културно-просветном плану у Старој Србији и Македонији после Берлинског конгреса била је праћена и многим репресалијама. У оваквим условима, снабдевање српских школа у Турској уџбеницима из Србије било је скоро немогуће. Све је то довело до тога да је у школама било све мање књига, тако да су оне у првим годинама после завршетка Велике источне кризе биле права драгоценост.⁴ Број српских основних школа у Старој Србији и Македонији

4 АСАНУ, збирка Јована Ристића (=ЈР), инв. бр. 17/36, сигн. XVII/1, архимандрит врањске епархије Сава-Јовану Ристићу, Врање, 27. августа 1880.

које су примале помоћ из Србије био је драстично мањи у првој половини девете деценије XIX века него непосредно пре избијања рата 1876. године, посебно у крајевима јужно од Шар планине.⁵

Када је 1878. године Србија призната као независна држава, стекла је право да самостално изграђује своје односе са другим државама и да закључује разне уговоре. Пошто је 38. члан Берлинског уговора обавезивао Србију да преко своје територије у року од три године изгради железничку линију, којом ће се повезати аустријске и турске железнице (*Уговори* 1887: 6-8.), српска дипломатија је као свој примарни задатак сматрала уређивање односа са Турском. Турска је, као велика и суседна земља, била незаобилазни партнер Србије, нарочито у трговини. Српским државницима је постао јасан сав значај Старе Србије и Македоније за политички, привредни, саобраћајни и културни развитак српске државе (Ристић 1898: 112-113; Терзић 1997:104).

Важно питање за Србију било је и питање положаја српског становништва у Турској. Да би се заштитила њихова национална и верска права требало је издејствовати дозволу турских власти да се међу тим становништвом легално ради, да се оснивају школе, да се упућују књиге и учитељи, да се отварају књижаре, покрећу листови, обнављају и подижу цркве и манастири, да се помаже постављење српских владика. Због свега наведеног, за Србију је веома важно било унапређивања односа са Турском и закључивање више различитих конвенција између две земље. Српска влада је тежила да се приближи Порти како би добила одобрење за легалан национално-политички и културно-просветни рад међу српским становништвом на њеној територији. Грчка је својом пријатељском политиком према Турској покушавала да онемогући бугарску и српску активност у Македонији. И Бугарска је водила туркофилску политику, указујући Турској на опасности које јој прете од стране Србије и Грчке. Док је Грчка тражила и помоћ српске дипломатије код Порте, како би се заједно одупрле све јачој бугарској пропаганди и раду њеног Егзархата, Србија је очекивала од Грчке да јој помогне код Патријаршије.

Основни проблем српског национално-политичког и културно-просветног рада међу хришћанским становништвом у Турској био је недостатак црквене организације са српским свештенством. Насупрот Србима, Грци и Бугари су имали своје цркве, које су им служиле као моћно средство за јачање утицаја међу хришћанским становништвом. У противречним односима који су владали између хришћанских нетурских народа, иза Грка је стајала

5 Ристић 1901: 281-283; Васиљевић 1928: 291-297; *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, ѿом III, књ. 2, (=ГИМНАС, III/2), док. бр. 13; АС, фонд Милутина Гарашанина (=МГ), бр. 832, Списак учитеља и учитељица у Старој Србији који имају државну помоћ, Београд 11. августа 1885.*

Васељенска патријаршија, иза егзархиста Бугарски егзархат, док Срби нису имали законску заштиту, а пут културно-просветне еманципације водио је преко митрополита који су били Грци. Немајући своје цркве у Старој Србији и Македонији, српска делатност је зависила од турских управних власти и Васељенске грчке патријаршије. Заједничка угроженост од бугарског Егзархата повремено је приближавала српску и грчку делатност у Македонији. Кроз честе разговоре о подели интересних сфера у Македонији Србија је Грчкој предлагала заједнички отпор бугарском Егзархату, очекујући њену подршку код Патријаршије за устоличење српских митрополита у местима од посебног интереса.

Владе Јована Ристића (1878-1880) и Милана Пироћанца (1880-1883) нису биле пасивне у погледу националне политике према Старој Србији и Македонији. Председник Владе Јован Ристић затражио је од српског посланика у Цариграду Филипа Христића да покрене два важна питања у односима са Турском, а која су директно везана за положај Срба у Старој Србији и Македонији. Прво питање покренуто је фебруара 1879. године а односило се на признање независности православне цркве у Кнежевини Србији од Васељенске патријаршије, што би било у складу са њеним новим међународним статусом.⁶ Октобра 1879. године Васељенска црква је испунила овај захтев Србије и признала независност православне цркве у Кнежевини Србији (Војводић 2007: 74-82). Друго важно питање српска Влада је покренула априла 1879. године а тицало се конзуларне конвенције између Србије и Турске. Пошто је добио Ристићеву сагласност српски посланик у Цариграду Филип Христић је 13. октобра 1879. године предао турском министру иностраних дела Сафет-паши свој пројекат конвенције у чијој је основи био предвиђен принцип признавања Србији капитулационих права.⁷ Разговори о закључивању српско-турске конзуларне конвенције отпочели су новембра 1879. године када је у Београд стигао новоименовани турски посланик Сермет ефендија.⁸ Међутим, пошто је Србија захтевала да њеним конзулима у Турској буде признато право конзуларне јурисдикције без реципроцитета,

6 АС, Посланство у Цариграду, фасц. 1891-1893, президијални бр. 20, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 16. мај 1879; Исто, президијални бр. 85, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 25. маја 1879.

7 АС, Посланство у Цариграду, фасц. 1891-1893, президијални бр. 848, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 2. октобар 1879.

8 АС, Посланство у Цариграду, фасц. 1891-1893, президијални бр. 20, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 16. мај 1879; Исто, президијални бр. 85, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 25. маја 1879; Исто, президијални бр. 848, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 2. октобар 1879; АС, МИД ПО 1878, фасц. IV, дос. III, бр. 790, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 17. новембра 1879; АСАНУ, Заоставштина Јеврема Грујића (ЗЈГ), бр. 10027-А/67, Посланик Србије у Цариграду Јеврем Грујић-министру спољних послова Турске Ариф-паши, б.м., б. д; Писма 1931: 265-266, 268-271.

Порта није имала интереса да преговара на тој основи.⁹ Тек након обновљених захтева Србије, јануара и фебруара 1882. године, да се закључи конзуларна конвенција, Турски министар иностраних послова Асим-паша 23. фебруара 1882. године дао је сагласност за вођење преговора, али под условом да српска влада потпуно одбаци идеју о капитулацијама, односно да се као основа узме једино принцип међународног права и члан 40. Берлинског уговора.¹⁰ Турској се није журило да настави преговоре, очекујући да Србија одустане од принципа капитулација. Око отпочињања преговора све мање се потом трудила и Влада Милана Пироћанца, која се све више посвећивала унутрашњим проблемима земље. Нова чиновничка влада Николе Христића која је формирана крајем новембра 1883. године суочила се са радикалском буном и њеним последицама тако да отворена питања са Турском није ни покушавала да решава (Војводић 2004: 14). Питање потписивања српско-турске конзуларне конвенције поново је покренула Влада Милутина Гарашанина крајем септембра 1884. године.¹¹

У буџетима Министарства просвете за 1878. и 1879. годину су биле предвиђене суме од по 12.000 гроша за плате учитељима у Турској, односно

9 АС, МИД ПО 1879, фасц. III, досије V, пов. бр. 595, Ф. Христић-Ј. Ристићу, Цариград 16. мај 1879; Војводић 2004: 12.

10 АС, Посланство у Цариграду, фасц. 1891-1893, бр. 54, нота министра иностраних послова Асим-паше-Јеврему Грујићу, Цариград 23. фебруар 1882.

11 АС, МИД ПО, 1884, фасц. II, дос. VIII, пов. бр. 641, М. Гарашанин-Ј. Грујићу, Београд 25. септембра 1884. Влади М. Гарашанина постало је јасно да се капитулациона права не могу остварити потписивањем српско-турске конзуларне конвенције, као и да се без конвенције не могу отворити конзулати у Турској. У поруци посланику Ј. Грујићу, Гарашанин је нагласио да је интерес Србије да има конзуле у Турској и да би због тога требало жртвовати чак право капитулација и да га је имала (АС, МИД ПО, 1884, фасц. III, дос. I, пов. бр. 120, М. Гарашанин-Ј. Грујићу, Београд 24. фебруар 1885; Исто, пов. бр. 212, Ј. Грујић-М. Гарашанину, Цариград 18. априла 1885). На основу ових инструкција, српски посланик у Цариграду, априла 1885. године, са турским министром спољних послова покренуо је питање склапања конзуларне конвенције са Турском (АС, МИД ПО, 1884, фасц. III, дос. I, пов. бр. 212, Ј. Грујић-М. Гарашанину, Цариград 18. априла 1885; Исто, пов. бр. 223, Ј. Грујић-М. Гарашанину, Цариград 25. априла 1885). Предложена основа за преговоре о потписивању конзуларне конвенције понуђена од Владе М. Гарашанина била је за Порту прихватљива. С обзиром на то да се предвиђало вођење опсежних разговора око будуће дефинитивне конзуларне конвенције, руководећи се економским потребама, постигнут је договор да се што пре закључи једна привремена конвенција, која би омогућила да обе земље отворе конзулаате. Тако је 23. августа 1886. године потписана Привремена конзуларна конвенција између Србије и Турске, којом су две државе регулисале конзуларне односе, што је представљало значајан успех српске дипломатије (АС, МИД ПО, 1886, фасц. II, дос. IV, пов. бр. 654, Привремена конзуларна конвенција између Србије и Турске 1886 (оригинал)). На основу договора са председником Владе М. Гарашанином посланик Грујић покушавао је, такође, да обнови и разговоре са Васељенском патријаршијом како би се дошло до постављења Срба на епископска места у Старој Србији и Македонији *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том IV, књ. I (1879-1885), (=ГИМНАС, IV/1 (1879-1885)), док. бр. 154, 260-262).*

по 5.052 динара за 1880, 1881, 1882. и 1883. годину. Поново су примани ђаци из тих крајева и школовани у Србији као државни питомци (Недељковић 2008: 194.). Српски политичари, дипломате, научници и публицисти почињу да се студиозније баве Старом Србијом и Македонијом. Објављују мање брошуре, путописе, историјске и публицистичке студије. Од тада се по овим српским областима све више путује, бележи, тргује, негују се везе са људима и на разне друге начине оживљава стара српска традиција. У Бечу је од 1879. до 1887. године излазио календар *Vardar*, намењен углавном Србима у Старој Србији и Македонији (Матицки 1999: 215-220). Познати научни радник и политичар Стојан Новаковић је, заједно са Владимиром Карићем, тражио да се „прецизно утврде границе најјужнијих српских области“ и да се пружи стручно утемељење српске националне стратегије (Терзић 1997: 105). Влади Кнежевине Србије су подношени предлози о деловању у прекограничним областима, одржаване су везе са Призренском богословијом.¹² Објављени радови о Старој Србији и Македонији, првенствено у вези са међунационалним односима балканских народности у Турској али и спољних политика и међусобног ривалства балканских држава, значајни су како са научне тако и са политичке тачке гледишта. Изнета саопштења у више студија-расправа, чланака, прилога и монографија, помогла су српским политичарима и дипломатама да схвате догађаје и збивања из ранијих времена и да се боље упознају са општим приликама у Турској, нарочито са начином Портиног држања власти и методама управљања балканским хришћанима уопште кроз векове, а посебно са савременим положајем српске народности у европским вилајетима.

Први предлагач програма новог организовања српске пропаганде у Старој Србији и Македонији, који се састојао од осам тачака, био је Деспот Бацовић.¹³

12 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 114, 182-183; ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 115, 183-184.

13 Деспот С. Бацовић (1850-1932) био је српски просветни и национални радник и револуционар у Старој Србији и Македонији у последњој четвртини XIX века. Деспот Бацовић је дао лични допринос ширењу српске просвете код Срба у Турској тако што је у периоду од 1873. до 1876. године радио као учитељ у Битољској патријаршијској школи. Након српско-турског рата 1876. године, заједно са Тодором II Станковићем из Ниша, Костом Шуменковићем из Охрида, протестује пред Цариградском конференцијом због укључивања готово целе Старе Србије и Македоније у Санстефанску Бугарску. За време Другог српско-турског рата, заједно са Тодором II Станковићем, Милошем Милојевићем, архимандритом Савом Дечанцем, Аксентијем Хаџи Арсићем, Костом Шуменковићем и Глигоријем Чемерицићем формира Нишки комитет, револуционарно друштво које је имало задатак да олакша надирање српске војске активним деловањем у турској позадини. Године 1878. долази у Србију. Исте године постављен је за писара пчињског среза Врањског округа. Из Врања и Београда наставља борбу за српски утицај и културу у Старој Србији и Македонији. Написао је 1878. године „Буквар за Србо-македонске основне школе“ на српско-македонском наречју, надајући се да ће врло брзо бити штампан о државном трошку.

Он је 1. августа¹⁴ 1878. године предложио председнику Министарског савета и министру иностраних дела Јовану Ристићу оснивање „Старо-српског одбора“ и низ других институција преко којих ће српска пропаганда радити у Македонији и Старој Србији. Сматрао је да би требало настојати на сваки начин да и Срби у Турској добију своју независну црквену организацију. Предложио је и да се отвори штампарија у Скопљу или неком другом месту, у којој би се штампале школске и друге књиге и макар један српски лист, а да се у Призрену, Скопљу и Битољу отворе књижаре. Књиге које би се штампале за Србе у Турској не би смеле својим садржајем да изазову сумњу турских власти. Баџовић је, такође, предложио, зарад материјалне сигурности, да се учитељи у Старој Србији и Македонији сматрају чиновницима Кнежевине Србије. Помоћ учитељима, општинама и другим лицима пружала би се из посебног фонда, који би се формирао тако што би сви досељеници из Старе Србије и Македоније, који раде у Србији, били у обавези да сваке године уплаћују у овај фонд, као прирез, извесну суму новца.¹⁵

Учитељ Деспот Баџовић је и наредне 1879. године (1. септембра) упозоравао српску Владу да је „време остало, да се поново почне радити на политичном пољу – ширити српску просвету ван српске границе“. Он подсећа председника Министарског савета Јована Ристића да је још 1. августа 1878. године поднео осам предлога, од којих је први био „да се у Београду оснује Старосрпски одбор од лица из Кнежевине Србије и неослобођених крајева“¹⁶ који би радио на ширењу српске просвете у Старој Србији и Македонији „јер би вашијући грех био кад би напустили толико хиљада Срба, да их страни народи претапају.“ У даљем делу писма каже:

„Кад не би продужили почети рад, т.ј. кад не би шиљали учитеље у Стару Србију, не само да нећемо моћи међ оним народом развити дух српски, љубав народњи – него ћемо и оно мало, што је до сада урађено, забаталити. Никад, држим није за нас згодније време било за пропагандисање, него сада.“¹⁷

Међутим, српско-македонски Буквар Деспота Баџовића није прихваћен за штампање и одговорено му је „да оваке књижице више не пишем, јер се је мене односно ових књижица у Београду преиначило“ (АСАНУ, ЈР, инв. бр. 12/561, сигн. XII/3, Д. Баџовић-Ј. Ристићу, 1. септембра 1879). Као одговор на пројекат Санстефанске Бугарске 1878. године пише памфлет „*Којој словенској грани припадају Словени у Горњој Албанији и у Македонији*“, 1885. издаје политички памфлет „*Искрена реч Србо-Македонаца*“, којим позива Србе да се припреме за решавање македонског питања (Баџовић 1885: 4; АСАНУ, ЈР, инв. бр. 12/561, сигн. XII/3, Д. Баџовић-Ј. Ристићу, 1. септембра 1879).

14 Датуми у тексту и изворима наведени су по старом календару.

15 ГИМНАС, III/2, док. бр. 199, 328. Исто, док. бр. 234, 369; Џамбазовски 1960: 143-144; Доклестих 1973: 212; Недељковић 2008: 176-177.

16 АСАНУ, ЈР, инв. бр. 12/561, сигн. XII/3, Д. Баџовић-Ј. Ристићу, 1. септембра 1879; ГИМНАС, III/2, док. бр. 199, 328.

17 АСАНУ, ЈР, инв. бр. 12/561, сигн. XII/3, Д. Баџовић-Ј. Ристићу, 1. септембра 1879.

Деспот Баџовић је 18. новембра 1879. године, у писму упућеном председнику владе Јовану Ристићу, поновио предлог да се оснује Старо-српски одбор. Сматрао је да је за то повољан тренутак јер су Бугари добили границе своје државе, што је утицало да турска власт сада посматра и рад бугарских учитеља, а не само српских и што још увек није био дозвољен повратак бугарских владика у Стару Србију и Македонију, који су били стубови бугарске пропаганде. Али и поред овога Баџовић на основу вести са терена констатује да се, и без епископа, бугарска агитација шири постављањем учитеља и дистрибуцијом књига.¹⁸

Крајем марта 1879. године и Матија Бан¹⁹ пише председнику Министарског савета и министру иностраних дела Јовану Ристићу и том приликом доставља свој предлог плана будуће српске националне политике:

„Словенска Македонија, на коју је Србија, као на своју неоспорну наследбину упућена и историјским и етнографским условима, као и потребом равнотеже међу народима Балканског полуострва, све већма постаје тркалиште не само бугарске но и грчке, па од неког времена и аустријске пропаганде. Ваша је пажња лане обраћена на ову важну провинцију, за коју сте дали штампати три књижице на српском језику, и један календар на наречју српско-македонском. Али код страних покушаја у Македонији потребно је не само продужити започети рад, но и поспешнија средства употребити, од наше стране, па да се у овој провинцији српска свест потпуно развије и тежња уједињења са Србијом учврсти.“²⁰

18 АСАНУ, ЈР, инв. бр. 12/614, сигн. XII/10, Д. Баџовић-Ј. Ристићу, Београд, 18. новембра 1879.

19 Матија Бан је рођен у Петрову селу код Дубровника 1818. године, а умро у Београду 1/14. марта 1903. године. Био је професор Лицеја, политичар и дипломата. Школовао се у Дубровнику, где је завршио Гимназију, филозофске и педагошке науке. Године 1834. ступио је у фрањевачки ред, али је убрзо из њега иступио. Радио је прво као писар у једној адвокатској канцеларији, а потом у катастру у Дубровнику. Провео је неколико година на Истоку, на острву Халки у цариградској околини, Цариграду и Бурси, повремено подучавајући друге, учећи и сам, а повремено је живео на свом имању у Анадолији. Године 1844. дошао је у Београд где постаје васпитач кћери кнеза Александра Карађорђевића. Резултат тог педагошког рада су три свеске Воспитатеља женског (1847). Био је шеф прес-бироа и водио је послове националне пропаганде. Од 12. јануара 1858. године био је члан Друштва српске словесности, 29. јула 1864. године наменован за редовног члана Српског ученог друштва, а од 5. априла 1887. године наменован за члана Српске краљевске академије (Секретар Академије уметности од 27. маја 1887. до 22. фебруара 1892. године). Матија Бан је оснивач једног политичког програма националног уједињења и ослобођења Јужних Словена. Држава би требала бити нека врста уније Хрватске и Србије, којој би се потом, по жељи, прикључила и Велика Бугарска. Концепт федералне југословенске државе, према Бану, био је да „Србија треба имати улогу коловође, и границе би јој биле историјске српске земље од ријека Врбас и Цетина до града Софије“ (Гавриловић 1904: 86-92; Јовановић 1933: 57-58).

20 АСАНУ, ЈР, кут. 60, инв. бр. 16/3, сиг. XVI/1, Матија Бан-Јовану Ристићу, Београд, 24. III 1879.

Да би се остварио тај циљ, Матија Бан предлаже да се у Београду оснује Одбор од осам чланова за политичко-просветни рад у Старој Србији и Македонији и пододбори по свим варошима Старе Србије и Македоније све до реке Струме, преко којих би се слала упутства, а отуда добијале вести. За чланове Одбора предлаже: пет из Београда, Ђорђа Малетића, Милоша Милојевића, проту Јована Павловића, Ђоку Поповића и себе, којима би се придружила још три члана, Димитрије Алексијевић из Ниша, архимандрит Сава Дечанац, бивши игуман манастира Дечана и ректор Призренске богословије, а тадашњи секретар епархије у Врању и Деспот Бацовић из Врања. Матија Бан предлаже још и да се сваке године напишу и о државном трошку штампају по три књиге на српско-македонском језику у 4000 примерака које би се преко поменутих пододбора растурале у овим областима; да се у овим областима подижу српске школе за које треба обезбедити учитеље; да се један број деце из Старе Србије и Македоније школује у школама у Кнежевини Србији о трошку државе; да се у Врању оснује једна мала штампарија и издаје један лист забавног и политичког садржаја намењен за ове области, тако удешен да против њега не би ништа имале ни саме турске власти.²¹

После одласка либералне владе Јована Ристића 8. октобра 1880. године дошло је до застоја у раду српске пропаганде код српског народа у Османском царству. Нову напредњачку владу Милана Пироћанца чинили су људи који, изузимајући министра просвете Стојана Новаковића, нису одраније били укључени у национално-политичке активности у Старој Србији и Македонији. Активност ове владе, првих година мандата, свела се на слање преко граница уџбеника за неколико српских школа у Старој Србији и Македонији. Влада је тражила начин да поправи снабдевање српских школа у Турској уџбеницима из Србије које је у првим годинама после завршетка Велике источне кризе било скоро потпуно прекинуто. Она је то најпре радила уз помоћ руских Конзулта у Скадру и Призрену. Уџбеници су били слати у Трст, одакле су преко руских конзулата стизали у Призренску богословију, која их је потом расподељивала околним српским школама.²² Иако је ово био једини сигуран начин преко којег су српске школе добијале потребне књиге, овим путем су допремани само мањи континенти књига и уџбеника. Већина књига је и даље стизала преношењем илегалним путевима преко границе.²³

21 Исто; Џамбазовски 1960: 143-144; Доклестић 1973: 212-213; Недељковић 2008: 177.

22 АС, МПС-II, 1880, фасц. VI, р 344, пов. бр. 3669, Београд, 12. августа 1880; Ђорђевић 1993: 96-97; Недељковић 2012: 253-256; Недељковић 2013: 322.

23 АС, МПС фасц. 4, 242/1879; АС, МПС 1880, фасц. XI, док. бр. 193, Архиепископ српски и митрополит београдски Михаило-министру просвете и црквених дела, 9. октобра 1880; АС, МПС 1881, фасц. XI, прилог I док. 219, учитељ у Тетову Стојко М. Аћимовић-министру просвете и црквених дела, 16. септембра 1881; Исти, прилог II док. 219, учитељ Стојко Аћимовић доставља министру просвете и црквених дела списак књига потребних за школу у Тетову, 17. септембра 1881; АС, МПС 1882,

С обзиром да се настављало јачање бугарске и грчке пропаганде у Турској, влада Милана Пироћанца се после три године активније почела бавити проблемима српске пропаганде у Старој Србији и Македонији. Србија је коначно ставила у други план револуционарне методе решавања Источног питања и прихватила метод својих суседа – Бугара и Грка, да се мирним путем, преко цркве и школе, бори за јачање свога утицаја у Старој Србији и Македонији. У Србији се трагало за најпогоднијим начинима ширења српског утицаја. Посебно је интересантна 1882. година: архимандрит Сава Дечанац написао је опширан елаборат о националној политици Србије, насловљен „Штѝа ѝреба радиѝи за још неослобођени срѝски народ у Турској царевини“, који је крајем јуна 1882. године послао председнику владе и министру иностраних дела Милану Пироћанцу. У првом делу елабората Дечанац је упозорио на проблем исељавања Срба из Старе Србије и Македоније и на могуће погубне последице по српске националне интересе које би могле из тога да проистекну. Нагласио је да је узрок целокупном лошем положају Срба у тим крајевима то што нису имали своју цркву и своје епископе, а за то је окривљавао Грке. Као приоритетне циљеве српске националне политике навео је: 1. присаједињење Старе Србије и Македоније Србији; 2. аутономија у оквиру Турске; 3. стављање Старе Србије и Македоније, у оквиру Турске, под заштиту Србије; 4. долазак епископија у Старој Србији и Македонији под јурисдикцију митрополита Србије; 5. формирање посебне српске архиепископије у Турској; 6. постављање Срба за патријаршијске епископе у Старој Србији и Македонији, а пре свега у Скопљу. У Цариграду је требало основати српску школу и цркву, око којих би се створио српски центар у турској престоници, преко кога би се утицало на турске и патријаршијске званичнике. (Јагодић 2009: 307). У другом делу свог елабората Дечанац је поделио географски простор Старе Србије и Македоније на три области (Рашка област, Косово и Метохија и Македонија) и предложио мере које би ваљало предузети у свакој од њих. За Рашку област као меру предложио је само слање учитеља, јер је сматрао да је српски народ у овом крају хомоген и да му не прети никаква непосредна опасност. Међутим, за Косово и Метохију констатовао је да Србима ту прети опасност да нестану под притиском Албанаца. Зато је предложио да Србија што пре постави конзуле у Призрену, Приштини и Митровици, који би пружали подршку тамошњем српском становништву. Он такође предлаже да Србија новчано помаже српске црквено-школске општине и учитеље и да отуда прима на школовање младиће, као државне питомце, а након завршетка школовања да их шаље на траг у ове области. За трећу област, Македонију, која захвата простор јужно од Шар планине, каже да је у њој српски народ био угрожен бугаризацијом.

фасц. XIII, док. бр. 99, Милош С. Милојевић-министру просвете С. Новаковићу, Лесковац, 12. XI 1882.

Зато је предложио да се покуша издејствовати постављење епископа Срба у Скопљу, Битољу, Охриду, Велесу, Дебру, Серезу, па и у Штипу и Прилепу иако нису били епископски центри. У овом делу елабората Дечанац је указао на нужност да управу над манастиром Хиландаром преузму српски од бугарских калуђера. Препоручио је да Србија отвори конзулат у Солуну који би служио, између осталог, као веза са Светом Гором. Његов закључак је био да би исељавање српског становништва из ових области осигурало пут стварању Велике Албаније и Велике Бугарске у блиској будућности. Као српске непријатеље у Старој Србији и Македонији означио је турску власт, Васељенску патријаршију, Бугаре, Албанце и Черкезе.

У последњем делу елабората Дечанац наводи да су значајне стратешке тачке у Србији за вођење националне политике у Старој Србији и Македонији: Врање, Јавор, Рашка и Преполац. Свакако да је Врању као најјужнијој вароши у Краљевини Србији која гравитира и Косову и Метохији и Македонији давао приоритетно место. Зато је предложио да се у Врању обнови епископија, да се установи конзисторија, образују богословско-учитељска школа и гимназија. Указао је на потребу да се пажљиво бирају чиновници и официри који се шаљу у Врање, јер ће они, по његовом мишљењу, учествовати у спровођењу националне политике. Јавору, Рашки и Препоцу Дечанац је придавао већи значај само у случају рата. Док би Јавор и Рашка за време мира могли служити само као полазишта за слање учитеља у Рашку област, за Преполац је сматрао да се, због чисто албанског окружења са турске стране границе, у миру ни за какав рад не може користити његов ванредно повољан положај (Јагодић 2009: 307).

Као руководиоца реализације овог плана Дечанац је сматрао Владу Краљевине Србије, тако да није предлагао формирање неког посебног одбора. Ово је био први национално-политички план који је наглашавао потребу склапања конзуларне конвенције са Турском и слање конзула Србије у Стару Србију и Македонију. Кроз цео план архимандрит Сава Дечанац је више пута поновио да Србија не сме да штеди новац ако планира да оствари неке значајније национално-политичке резултате у Старој Србији и Македонији.²⁴

Почетком јула 1882. године мајор Јеврем Велимировић²⁵ примио је наређење од министра војног, генерала Тихомића Николића, да пропутује Македонију и Стару Србију, од Солуна Вардарском долином до Призрена. На путу је провео двадесет и шест дана (од 7. августа до 1. септембра 1882. године).

24 АС, лични фонд Љубомира Ковачевића, док. бр. 1336.

25 Мајор Јеврем Велимировић је октобра 1879. године постављен за ађутанта кнеза Милана. На тој дужности остао је до 1881. године када је именован за војног изасланика у дипломатском представништву Србије у Цариграду. На овој дужности остао је до половине фебруара 1883. године (Поповић 2003: 239; Самарџић 2004б: 291.).

Вративши се у Цариград написао је извештај министру војном. Извештај је садржао двадесет и пет руком писаних страна и подељен је на четири дела: Увод, Путовање, Војно-географска посматрања и Закључак. Мајор Велимировић у извештају предлаже да Кнежевина Србија закључи конзулску конвенцију и да се успоставе конзулати у Солуну, Битољу и Призрену „из којих би се поступно ширила српска мисао у све околне крајеве.“ Да би Србија остварила своју идеју о ослобађању и уједињењу целог српства, Велимировић додаје да је неопходно „да се буџетом стално одреди повећа сума новца за подизање и издржавање школа у тим крајевима, да се тамо шаљу учитељи, свештеници и калуђери из Србије и ови да се добро награђују.“²⁶

И начелник Главног Генерал штаба, генерал Милојко Лешјанин, изнео је свој поглед министру војном Тихомиљу Николићу на кораке које је требало предузети у правцу вођења што успешније политике у Старој Србији и Македонији. Предложио је да се обнове везе са истакнутијим Србима у Турској и да се преко њих шаљу књиге за основне школе; да се у Врању оснује богословско-учитељска школа у којој би се школовали ђаци из Турске и Бугарске; да се материјално помогну они Срби који су због своје националне делатности морали да избегну у Србију, где су трпели оскудицу; да се закључи конзуларна конвенција са Турском која би омогућила постављање српских конзула у Солуну, Битољу, Призрену и Скопљу.²⁷

Објављен је и рад Владимира Карића *Српска земља* (Београд, 1882), као и непотписана брошура Симе Андрејевића Игуманова *Садање несрејно сџање у Сџарој Србији и Македонији* (Београд, 1882). Две године касније објављен је Дучићев рад о Хиландару (Н. Дучић, *Монографија Хиландара, Гласник Српској ученој друшћива*, Београд, 1884). Домети оваквог деловања били су скромни, сводили су се на расправе шта би требало учинити, без икаквих стварних резултата и без конкретног рада на просторима Турског царства за које се сматрало да су настањени становништвом српског етничког порекла (Самарџић 2004а: 116-117).

Повећано интересовање Владе Милана Пироћанца за положај српског народа у Турској активирало је и њену практичну националну и културно-просветну делатност у Старој Србији и Македонији. Разлози за повећање интересовања и активирање практичне делатности били су разумљиви и потицали су из разноврсних побуда. У обнављању политичко-просветног рада у Старој Србији и Македонији нарочиту активност испољавали су људи

26 АС, МИД-ПЮ, 1882, фасц. IV, дос. III, разно, без пов. броја, Извештај о путовању по Турској војног изасланика у Цариграду мајора Ј. Велимировића-министру војном, Цариград 17. IX 1882; ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 114, 182-183; Самарџић 2004б: 312.

27 АС, фонд Стојана Новаковића, бр. 186, М. Лешјанин-Т. Николићу, пов. бр. 47, 10. новембра 1882.

из старог Одбора за српске школе и учитеље у Турској: Матија Бан, Нићифор Дучић, Милош Милојевић, Деспот Бацовић и други.

Због отежаног пребацивања књига преко границе, Милош С. Милојевић,²⁸ директор ниже лесковачке гимназије, је по наредби министра

- 28 Милош С. Милојевић (16/29. октобар 1840, Црна Бара-24. јун/7. јул 1897, Београд) био је српски историчар који је знатан део свог живота и рада посветио подизању националне свести у српском народу. Основну школу завршио је у Глоговцу, а гимназију у Београду. На Лицеју је студирао право између 1859. и 1862. године, да би наредне три године провео у Москви студирајући на Историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета, истовремено изучавајући упоредну филологију живих и изумрлих словенских племена с политичком и упоредном (светском) књижевношћу. По повратку у Србију 1865. године поднео је кнезу Михаилу опширан мемоар о бугарској пропаганди и акцијама у јужној Србији и штампао брошуру „Пропаганда у Турској“, а 1869. године излази његова прва књига „Песме и обичаји укупног народа српског“ која је била изузетно лепо прихваћена од народа, али не и од званичника. По завршеном школовању ступио је у државну службу. Радио је као писар и секретар Суда у Ваљевоу. Од 1870. до 1893. године бавио се професорским позивом предавајући у више школа у Београду и Лесковцу, а у неким је радио и као директор. Године 1873. оснива Друго одељење Богословије у Београду за које пробира студенте из свих српских крајева под Турцима и хитно их спрема за учитеље и свештенике у неослобођеним крајевима. Кроз ту школу је прошло триста студената. Као члан Либералне странке, био је ангажован на ширењу националних идеја. Са овим циљем путовао је 70-их година XIX века по тадашњим турским крајевима Старој Србији и Македонији. Тајно прерушен у зидара, радника, зографа, скупљао је грађу за другу и трећу књигу „Песме и обичаји укупног народа српског“ и за још три опсежне књиге „Путопис по делу праве Старе Србије“ које је по повратку објавио (I-III, 1871-1877). Затим објављује „Историјско-етнографску географску мапу српских и југословенских земаља у Турској и Аустрији“. Ова карта је синтеза Милојевићевог научног рада и националне свести уопште. Свој историјски и књижевни рад наменио је пре свега подизању националне свести у Срба. Из националних побуда, по многим, често је улепшавао српску прошлост и обичаје. Његове радове оспоравали су не само историчари других националности, већ и критички настројени српски историчари, нарочито Иларион Руварац. Иако се највећем делу његових радова одриче било каква историографска вредност неки аспекти његовог рада, нарочито онај у вези са прикупљањем српских средњовековних извора нису остали без одјека у историографији. Обилазећи крајеве Старе Србије и Македоније, Милојевић је прикупио значајан број српских рукописа као и три значајне повеље: Прву и Другу дечанску хрисовуљу, које су чуване у Дечанима и Призренску *шайију*, документ који представља један од ретких сачуваних купопродајних уговора из средњовековне Србије. Овај документ пронађен је на тавану цркве Светог Ђорђа Руновића у Призрену. Ови налази су објављени и тако постали доступни научницима, али је добар део Милојевићеве заоставштине изгубљен. Наиме, највећи део његове богате збирке страдао је током Првог светског рата, а након рата пронађен је само један сандук у коме се налазила Трећа дечанска хрисовуља док се другим два значајним исправама изгубио сваки траг. Био је редован члан Српског научног друштва, почасни члан Академије наука (1892) и члан главног одбора Друштва Светог Саве у Београду. Као добровољац учествовао је у Српско-турским ратовима (1876-1878). Његова главна дела су: *Песме и обичаји укупног народа српског*, I (1869), II (1870), III (1875); *Путопис по делу праве Старе Србије*, I—III (1871-1877); *Одломци историје Срба и југословенских земаља у Турској* (1872); *Одломци историје Срба и југословенских земаља у Турској* (1872); *Одломци историје Срба и југословенских земаља у Турској* (1872); *Одломци историје Срба и југословенских земаља у Турској* (1872) (Руварац 1873: 172-178; Жујовић 1897: 91-93; Поповић 1899: 379-400; Ђорђевић-Костић 2016).

просвете и црквених дела Краљевине Србије Стојана Новаковића 20. јануара 1883. године послат на 10-15 дана у Врање, како би, користећи старе везе и канале заједно са начелником Врањског округа, организовао најсигурнији начин преношења српских књига преко границе и друге активности за заштиту српског становништва у Старој Србији и Македонији.²⁹

Да би сачувала српски народ од албанско-турских напада као и од све јаче бугарске егзархијске пропаганде у Старој Србији и Македонији, Србија је морала да интензивира свој национални рад у овим областима. Требало је изградити „један општи, али јасан и кратак, план рада“ на основу кога би се у будућности радило организовано и систематски, како би се у српском народу очувала национална свест и ојачала тежња за националним јединством и уједињењем са Краљевином Србијом. За израду тог плана, односно „да промишља о средствима којима би се српски елеменат изван границе Краљевине подржао“, председник Владе и министар иностраних дела Милан Пироћанац априла 1883. године формирао је посебну комисију, састављену од просветних и јавних радника, који су познавали прилике у којима живи српски народ ван Србије. Комисију су чинили: архимандрит Нићифор Дучић, архимандрит Сава Дечанац и професор призренске Богословије Ђорђе Камперелић (Дучић 1896: 10-11; Џамбазовски 1960: 142; Ђилас 1969: 125). Ради континуитета у раду, Милан Пироћанац је предложио да се приликом израде овог плана користе сва ранија искуства у овом раду и затражио да му се доставе извештаји свих личности које су раније биле укључене у ове активности, између осталих од мајора Јеврема Велимировића, Милоша С. Милојевића, архимандрита Саве Дечанца и Ђорђа Камперелића.³⁰

29 ГИМНАС, IV/1(1879-1885), прилог док. бр. 105, стр. 167-168; Исто, прилог док. бр. 105, 167-168.

30 Ђорђе Камперелић је рођен 1. новембра 1853. године у Призрену, где је завршио основну школу и два разреда продужене школе (1867-1869). Школовање је наставио у Београдској богословији (1869-1873) као државни питомац. По завршеном школовању постављен је 21. августа 1873. године за наставника Призренске богословије. Због тешког стања после ратова 1876-1878. године, након смрти управника Призренске богословије Илије Ставрића у богословији је од 1879. године поред њега предавао само још нови управник Петар Костић. Када су турске власти Петра Костића затвориле у Битољу и протерале, Ђорђе Камперелић је од 12. априла 1880. до 30. јануара 1882. године био једини наставник и у исто време вршио је дужност управитеља школе. Био је то веома тежак период страдања српског народа, посебно, због деловања Призренске лиге. И Бугарски егзархат је покушавао да искористи тешко стање и наговори Камперелића да се у богословији предаје на бугарском језику. Оптужен да је бунтовник и тајни агент Србије турске власти су га ухапсиле 30. јануара 1882. године. Војни суд у Приштини осудио га је на 10 година робије у Акри (Сирији). Међутим, на путу ка Сирији подмитио је спроводника који му је омогућио да побегне. Преко Црне Горе дошао је у Београд марта 1883. године. Да би био ближе Старој Србији отишао је у Ниш, где га је запонио епископ нишки Нестор 19. јуна 1883. године. Године 1894. прешао је у Лесковац где је провео 26 година службе као свештеник и намесник среза. Био је и протопрезвитер врањски

Милан Пироћанац, 12. априла 1883. године, пише министру просвете и црквених дела Стојану Новаковићу и том приликом га обавештава да је за извршење овог плана формиран Одбор „од два три лица“ који ће бити под „наредбама Министра спољних послова и у непосредном додиру с њиме“. Одбор је добио задатак

„да обележи радњу Србије... за сада, поглавито управљену на пределе Старе Србије између Новог Пазара, Битоља и Солуна, и с оне стране наше источне границе према Бугарској, јер се данас у овом пределу, који и по историји и по традицијама припада Србији, води најжешћа борба између Срба, Бугара и Грка, поред утицаја великих сила“.³¹

Истог дана када је добио наведено обавештење од председника владе Милана Пироћанца, Стојан Новаковић му је проследио девет предлога Милоша С. Милојевића о националној политици, како би били искоришћени приликом састављања поменутог плана. Наиме, поступајући по наредби министра просвете и црквених дела Краљевине Србије Стојана Новаковића од 20. јануара 1883. године, Милош С. Милојевић је 28. фебруара 1882. године поднео извештај о свом раду у Врању на организовању најсигурнијег начина преношења српских књига преко границе у Стару Србију и Македонију.³² Изнео је шест предлога будућих активности којима је требало преношење књига учинити ефикаснијим, а то су: 1. да се отворе српске књижаре у: Велесу, Скопљу, Битољу, Охриду, Призрену и још у другим местима Старе Србије и Македоније где буде могуће, као и у неколико градова Бугарске (Софији, Констандин Бањи, Видину, Кули, Трну Радомиру и Дубници); 2. да се књижаре снабдеју махом црквеним и научним делима у којима нема ништа против Турака и Турске; 3. да се у књижарама, осим књига, продају и канцеларијски и школски прибор и материјал; 4. да се књижари у овим књижарама помогну новчано како би набавили потребан материјал; 5. да им српска државна штампарија бесплатно изда по, колико је могуће више, од свих својих штампаних дела научне и верске садржине; 6. да им српска државна штампарија бесплатно да сав свој штампани канцеларијски и школски материјал који се више не користи у Србији. А што се тиче осталих књига (уџбеника), оне ће се свакоднево слати на начин који се буде утврдио у Врању, наводи Милош С. Милојевић.³³

и свештеник за вероисповедне обреде у војсци (Ђилас 1969: 98; Новаков 2008: 74-93). Из његових саопштења, Милан Пироћанац је имао прилике да се ближе упозна са очајним стањем српског народа у делу Старе Србије северно од Шар планине у вези са радом војног суда (ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 111, 174-176; Исто, док. бр. 113, 177-181).

31 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 114, 182-183.

32 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 115, 183-184.

33 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), ирилој док. бр. 115, 184-185.

Милош Милојевић је, истовремено (16. фебруара 1883. године), приложио министру просвете и црквених дела Стојану Новаковићу још осам предлога у којима је формулисао будуће активности „којима би се српски елеменат изван граница Краљевине Србије подржао.“³⁴ Он је појединачно детаљно разрадио и образложио најважније неопходне активности које треба предузети ради заштите српских интереса у Старој Србији и Македонији. Изнети предлози били су: 1. формирати Друштво „Српско коло“ за ширење српских идеја изван граница;³⁵ 2. одредити личности које би биле задужене за по неколико нахија у којима би руководили српским акцијама. Милојевић предлаже следеће личности из Старе Србије и Македонје са којима треба да се сарађује: за нахије елбасанску, дебарску, охридску и горичку Ђорђа А. Шуменковића из Боровца, охридска нахија; за нахије костурску, ресинску, битољску, кичевску и прилепску Димитрија Лозановића, трговца из Битоља; за нахије велешку, штипску, радовишску, тиквешку, и неврокопску Андреја Мискиновића, трговца из Велеса; за нахије кочанску, кратовску и криво-речку Димитрија Цветковића, трговца из Кратова; за нахије скопљанску и кумановску Косту Сидова, трговца из Скопља; за нахију тетовску Петра Ђокића, трговца из Тетова. За нахије кумановску, гњиланску, приштинску, ђаковичку, призренску, вучитрнску, пазарску, рожајску и сјеничку није могао предложити кандидате јер су главни људи из наведених нахија неколико месеци пре тога похапшени и побијени у турским тамницама, где су се нашли одлукама преког суда, или су се разбежали у Краљевину Србију, Кнежевину Бугарску или Кнежевину Црну Гору. Милојевић наводи да би могао предложити кандидате и за ове нахије, али му је потребно да одржи састанке са неким познатим људима из ових нахија. Свака предложена личност за посредника (руководиоца) по нахијама, сматра Милојевић, морала је да буде „тамо у добром стању и добром гласу, те да, по поменутих нахијама непрестано путује, обавештава свет, помаже отварање школа, одржавања учитеља, раздаје општинама њиховим помоћ, добавља признанице, овамо их шаље и извештава“ које би требало укључити у рад на унапређивању и руковођењу српским циљевима у појединим турским нахијама. За њихов рад били би плаћени од 10 до 25 дуката цесарских месечно, зависно од величине територије која им је додељена. У овом захтеву Милојевић предлаже да се позове да дође из Бугарске Јован Х. Трајковић (Минцик) из Башиног Села, велешке нахије, који је из разочарања побегао у Бугарску, јер „је радећи на нашој страни утамањено све своје имање од преко 600 000 гроша, а Србија му није у стању (тј. није хтела) дати ма где и ма какву службицу“, већ му је одредила помоћ од 15 дуката месечно. Милојевић, такође предлаже да се из Румелије позове бивши архимандрит манастира Лесновског, Христијаније Ристић,

34 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 115, 183-184.

35 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 115, 183-184.

и да се намести на место Саве Дечанца за члана Ужичке конзисторије у Карановцу. Са њим ће доћи и оба његова сина, старији, Манојло Ристић, за кога Милојевић предлаже да се прими у неки завод према његовом тадашњем положају (чину) у Бугарској и према стручној спреми, а млађи син да се прими у неки школски завод, зависно од школе коју је тамо похађао;³⁶ 3. преместити Бањалучку богословију у кратовску нахију, Богословију из манастира Житомислића (Херцеговина) у битољску нахију и Призренску богословију у Пећ,³⁷ и основати средње школе (у Скопљу и Битољу ма какву мушку и женску гимназију, у Призрену реалку и у Велесу трговачку школу);³⁸ 4. сва лица која су спремна за прекограничне послове тамо упутити силом и отпустити из службе у Србији;³⁹ 5. организовати српску Цркву у Турској (обновити Пећку патријаршију ма у ком облику), као средство за дејство против бугаризма;⁴⁰ 6. поново отворити друго одељење Београдске богословије и у њему у наредних 16 година уписати 510 ученика у сва четири разреда из 29 нахија Старе Србије и Македоније (наведен је број ученика по нахијама и разредима које треба примити.);⁴¹ 7. отворити по 29 окружних мушких и женских школа у седиштима наведених 29 нахија у Старој Србији и Македонији, још по 20 мушких и женских школа у варошима и варошицама наведених нахија и 211 сеоских основних школа у овим нахијама (наведена су места у којима треба основати окружне и варошке школе, њихов број и број учитеља које треба примити и количина финансијских средстава које је требало уложити);⁴² 8. да се пошаље једно лице у Цариград, да му се дају средства да тамо отвори штампарију за српске потребе и покрене издавање листа на српском језику. Касније би могло да се отвори једно одељење ове штампарије и у Скопљу. Милојевић наводи места у којима треба да се

36 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), прилог док. бр. 115/II, 185-187.

37 Одлуку о премештању богословије из Призрена у Пећ Влада Кнежевине Србије донела је на захтев братства манастира Св. Арсенија у Пећи, бивше престонице Српске патријаршије, још 1875. године, али је почетак устанка у Херцеговини и пад Владе Кнежевине Србије и разрешење министра иностраних дела М. Богићевића, спречио спровођење те одлуке. Милојевић је предлагао да се за управника Богословије у Пећи одреди њен бивши управник, а тадашњи члан Ужичке конзисторије у Карановцу, архимандрит Сава Дечанац, а за професора бивши учитељ Миаун Новичић, који је тада био учитељ у Нишу. Милојевић је имао више поверења у архимандрита Саву Дечанца и учитеља Милана Новичића него у тадашњег управника Богословије у Призрену Илију Ставрића и професоре Петра Костића и Ђорђа Камперелића. Милош С. Милојевић је овај предлог поновио и три године касније новом министру просвете и црквених дела М. Кујунџићу (ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), прилог док. бр. 115/III, 187-189; ГИМНАС, IV/2 (1886-1887), док. бр. 21, 41-44).

38 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), прилог док. бр. 115/III, 187-189.

39 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), прилог док. бр. 115/IV, 189-191.

40 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), прилог док. бр. 115/V, 191-194.

41 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), прилог док. бр. 115/VI, 194-196.

42 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), прилог док. бр. 115/VII, 196-199.

отворе школе, књижаре и штампарије.⁴³ Министар просвете и црквених дела Стојан Новаковић, 12. априла 1883. године, проследио је председнику Министарског савета и министру иностраних дела Србије Милану Пироћанцу свих девет добијених предлога од Милоша С. Милојевића.⁴⁴

Четири дана након што је председник Владе формирао посебну комисију са задатком да изради „један општи, али јасан и кратак, план рада“ на основу кога би се у будућности организовано и систематски радило на очувању националне свести српског народа који живи ван Србије и јачању тежњи за националним јединством и уједињењем са Краљевином Србијом, председник ове комисије архимандрит Нићифор Дучић⁴⁵ поднео је свој нацрт плана (16. априла 1883) под насловом „Како да се оснажи српска народност и одржи за политичну заједницу са Србијом српски народ у Старој Србији и Словени у Македонији“ у 12 тачака (Дучић 1896: 9; Ђилас 1969: 125). У првој тачки нацрта плана архимандрита Нићифора Дучића пише да:

„Србија, као краљевина, ваља да ради у интересу своје властите будућности, величине и моћи, живо и непрекидно; али одмерено и смотрено по одређеном и утврђеном плану за ослобођење и уједињење српског народа под династијом Обреновића у простору негдашњих граница Душановог царства“. Дакле, архимандрит Нићифор Дучић био је да се ослобођење и уједињење српског народа, „ова веома потребна и неоспорно патриотична радња, најприје отпочне у Старој Србији и Македонији, снажењем српске народности, буђењем и развијањем српске велике мисли за ослобођење и уједињење“, а касније да се прошири и на друге српске области, „у Босни, Херцеговини и Далмацији, и гдје би год изискивали општи интереси Србије и српског народа с изгледом на успјеху једињење.“⁴⁶

43 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885, прилог док. бр. 115/VIII, 200-201.

44 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 115, 183-184; Џамбазовски 1960: 142-147; Ђилас 1969: 125; Терзић 1992, 224; Доклестић 1973: 211; Ђорђевић 1993: 94.

45 Архимандрит Нићифор Дучић, рођен је 1832. године у Требињу. Средње и више образовање завршио је у Београдској богословији и на Великој школи у Кнежевини Србији. Извесно време био је и на Сорбони. Обухваћен националним жаром, још у раној младости учествовао је у херцеговачко-црногорском рату 1862. године. Као национални радник истакао је у доба владавине кнеза Михаила Обреновића, 1868. године учествовао у склапању ратне конвенције између Кнежевине Србије и Црне Горе. Своју политичку каријеру стицао је у Кнежевини Србији. Када је у току августа 1868. године био основан Одбор за српске школе и учитеље у Старој Србији и Македонији, архимандрит Нићифор Дучић, тадашњи библиотекар Народне библиотеке и чувар Народног музеја, био је изабран за председника тога Одбора. На тој дужности остао је до престанка његовог рада 1876. године. Функције које је имао у српској цркви, а затим политички и интелектуални утицај у Кнежевини Србији, допринели су да Нићифор Дучић заузима кључне позиције у политичком животу Србије, посебно када се радило о раду ван њених граница. То се десило и у току 1883. године када је Министарство иностраних дела од њега затражило да састави програм о будућем политичком и националном раду у Турској, претпостављајући да ће Нићифор Дучић бити водећа личност у његовом спровођењу (Васиљевић 1928: 322; ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), 205-206, фуснота 112).

46 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 116, 201,

У другој тачки нацрта плана архимандрит Дучић износи своје мишљење да:

„снажење српске народности и ширење велике српске мисли за сједињење са Србијом свега српског политички раскомаданог народа, најбоље ће се постићи у оваквим политичким приликама: завођењем и отварањем српских мушких и женских школа с добро спремним, патриотски одушевљеним и овој важној мисији искрено и с вољом оданих учитеља и учитељица.“⁴⁷

У наредним тачкама нацрта плана архимандрит Дучић је дао још и следеће предлоге: да се поред постојећих школа у свим варошима и већим општинама по Старој Србији и Македонији формирају нове школе; да се свим школама бесплатно дају школске књиге и друга потребна школска училиа, а учитељима и учитељицама да се даје редовна плата по закону који важи у Краљевини Србији; да се не шаљу књиге у којима би имало написано било шта против Турске, како турске власти не би затварале српске школе; да се у Стару Србију и Македонију за сада шаљу за учитеље и учитељице они који су тамо рођени, а који су у Србији учили неку од школа, нарочито у другом одељењу Београдске богословије; да се формира четворочлани одбор који би био под непосредном управом министра иностраних дела Краљевине Србије, а чији би задатак био да се стара о набавци средстава за планиране активности и контроли и одобравању њиховог трошења; да се одреди један надзорник за све српске школе у Старој Србији и Македонији, чије би седиште било у Врању и преко кога би се угућивали учитељи, новац, књиге и друга потребна помоћ за ове школе. За тај посао предложени су Милош С. Милојевић и архимандрит Сава Дечанац „јер и један и други најбоље познају: мјеста, људе и потребе у Старој Србији“; да се Призренска богословија очува и даље издржава; да се у школама у Србији као питомци примају, у што већем броју, ученици из Старе Србије и Македоније; да се отворе српски конзулати у Призрену, Скопљу и Солуну; да се од Цариградске патријаршије затражи да у градовима, где је већинско српско становништво, поставља Србе за епископе; да се овај план и све активности држе строго у тајности ради већег успеха у његовој реализацији. Дучић предлаже да се у свим овим активностима поступа „одмерено и смотрено по одређеноме и утврђеноме плану“, без непотребног изазивања турских власти, јер „смотреност је свагда, свуда и у сваком послу препоручена и корисна.“⁴⁸

Једанаест дана након што је архимандрит Нићифор Дучић поднео свој нацрт плана председнику Владе и министру иностраних дела Милану Пи роћанцу, професор призренске Богословије и члан ове државне комисије, Ђорђе С. Камперелић, доставио је „Списак постојећих основних школа

47 ГИМНАС, IV/1(1879-1885), док. бр. 116, 201.

48 ГИМНАС, IV/1(1879-1885), док. бр. 116, 201-205.

у Старој Србији“. На списку се налазе 22 школе из 14 округа Старе Србије, као и имена учитеља који су радили у тим школама. На крају списка професор Камперелић каже да и „у Српској Македонији поред полугимназија у Скопљу, Велесу, Штипу, Охриду, Прилепу и Битољу има готово у свакој вароши основних школа, али су све бугарске, и издржавају их Бугари. Само су у Башином Селу (Велешког округа) и Кичеву српске, но сасвим незнатне.“⁴⁹ И поред залагања Владе Србије да обнови рад српских школа у Старој Србији и Македонији то је ишло веома споро. Постојала су два разлога те спорости: један је недостатак учитеља. Многи предратни учитељи, који су избегли у Србију, нису хтели да се врате у своја места, јер су у Србији добили посао да раде или као учитељи, или као писари. Други разлог је што су војни судови у периоду 1881-1884. године претресали српске школе и станове учитеља који су остали да раде, од којих су тројицу осудили на дугогодишње робије.⁵⁰

Иако је тежак положај српског становништва у Старој Србији и Македонији обавезивао Србију да појача своју државну и националу политичку активност у циљу његове заштите, политичка нестабилност Краљевине Србије утицала је да се реализација прикупљених планова и овога пута одложи. Након пораза на изборима од 7. септембра 1883. године, Влада Милана Пироћанца поднела је оставку 20. септембра 1883. године, а чиновничка влада Николе Христића, која је дошла два дана након оставке Милана Пироћанца, више се бавила унутрашњим проблемима насталим после Тимочке буне од октобра до децембра 1883. године.

Прве значајније активности на јачању утицаја српске Владе и државе у наведеним прекограничним областима Турског царства предузима напредњачка влада Милутина Гарашанина, која је преузела власт 7. фебруара 1884. године. Ова влада је схватила да из државних и национално-политичких обзира мора да поведе далеко активнији курс спољне политике, увиђајући да у Србији постоји веома јако интересовање јавног мњења за положај и будућност Срба под туђинском влашћу, које је све чешће емотивно реаговало на разне акте и појаве прогона и кршења њихових основних права. На предлог управитеља Призренске богословије Петра Костића⁵¹

49 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 118, 207-209; Видети о томе још: АС, МИД ПО, фасц. VI, досије III, пов. бр. 423/1883; Ист, пов. бр. 424/1883; Исто, пов. бр. 783/1883.

50 ГИМНАС, IV/2 (1886-1887), док. бр. 7, 16-17. Један од осуђених на дугогодишњу робију (поред Петра Костића и Ђорђа Камперелића) био је Јосиф Студић, учитељ из Вучитрна, који је изашао из затвора почетком септембра 1887. године (ГИМНАС, IV/2 (1886-1887), док. бр. 172, 338-340).

51 Петар Костић је рођен у Броду у Гори (Призрен) 12. VI 1852. године, умро у Београду 1934. године. Завршио је основну и два разреда продужне школе у Призрену, потом одлази у Београд, где је 1873. године завршио Богословију, а затим се враћа у Призрен, где је све до 1894. године био наставник и управитељ Богословије (од 1889. године она је преуређена и добија нов назив-Богословско-учитељска школа).

од 15. августа 1884. године,⁵² српска Влада је новембра 1884. године упутила захтеве, најпре Цариградској патријаршији, а потом и турском Министарству просвете у Цариграду, за одобравање штампања, растурања и коришћења уџбеника, новина и других списа попут календара, песама и прича, у српским школама у Турској. Овим би се избегло кријумчарење књига у Старој Србији и Македонији, које је носило многе неповољне последице и сузбила све агресивнија бугарска пропаганда у Македонији.⁵³ Да би се убрзало добијање овог одобрења, на прелог посланика Јеврема Грујића српска влада је 11. новембра 1884. године у Цариград послала Петра Костића, да тамо код турске државне цензуре изради преглед и одобрење српских школских књига. Захваљујући великој упорности Петра Костића и Јеврема Грујића Министарство просвете Турске је позитивно одговорило марта 1885. године и том приликом одобрило да се 35 цензурисаних српских уџбеника може користити у школама у Косовском и Битољском вилајету.⁵⁴

Појачана национална и културно-просветна активност Србије у Старој Србији и Македонији, да би се нормализовало стање настало после 1878. године, навела је на размишљање како би се дошло до постављења Срба на епископска места. На основу договора са председником Владе Милутином Гарашанином српски посланик у Цариграду Јеврем Грујић покушавао је да

Током 1880. године постао је управник богословије. Писао је писма српској влади о стању у Старој Србији. Једно његово писмо о политичком стању ухватили су чланови Призренске лиге, па су га турске власти затвориле у Битољу. Ослобођен је након руских и српских ургенција, али уз услов да заувек напусти Османско царство. Након боравка у Београду ипак му је омогућено да се 1881. године врати у Призрен. По смрти управитеља Илије Ставрића он је обаљао улогу управитеља, а за управитеља је постављен 27. XII 1882. године и био је до 4. IV 1889. године. Био је четврти по реду управник ове Богословије. Године 1884. отишао је у Цариград да тражи дозволу за штампање школских књига за школе у старој Србији и Македонији. Основао је Српску гимназију у Солуну и био њен директор од 1894. до 1897. године, затим поново наставник Богословско-учитељске школе у Призрену, па референт за основну наставу при митрополији у Скопљу; секретар Дебарско-велешке епархије, секретар Рашко-призренске митрополије од 1901. до 1919. године, и поново наставник Богословско-учитељске школе у Призрену, на којој је дужности пензионисан 1922. године. Један је од најистакнутијих српских првака у Старој Србији и Македонији. Костић је написао више чланака и монографија, у којима је описао културни и просветни живот Срба у Старој Србији и Македонији у XIX веку. Од посебног је значаја његов рад на штампању српских уџбеника у Цариграду за потребе српских школа у крајевима под Турцима (Ђилас 1969: 98).

52 АС, МПС 1884, фасц. XXII, док. 87, II. Костић–Министарству просвете и црквених дела, Призрен, 15. VIII 1884.

53 АС, МИД ПЮ 1885, фасц. IV, дос. VII, бр. 198, М. Гарашанин-Ј. Грујићу, Београд, 23. III 1885; АС, МИД ПЮ, 1885, фасц. I, бр. 8, Ј. Грујић–М. Гарашанину, Цариград, 30. III 1885.

54 АС, МИД 1885, ПЮ, 1885, фасц. I, бр. 8, Ј. Грујић–М. Гарашанину, Београд 30. III 1885; Види још: АС, МИД ПЮ 1885, фасц. IV, дос. VII, бр. 198, Ј. Грујић–М. Гарашанину, Београд 5. IV 1885; Доклестић 1973: 218-219; К. Џамбазовски 1960: 150-152.

обнови разговоре и са Васељенском патријаршијом. Ови разговори представљали су наставак живе активности из 70-их година XIX века која се водила за обнову Пећке патријаршије, што је био одговор на стварање Бугарског егзархата 1871. године.⁵⁵

У Србији се, након стицања независности 1878. године, радило на изради националних програма деловања с циљем пружања помоћи српском становништву у европском делу Турске и на обнављању и учвршћивању националног идентитета. До 1884. године било је сачињено више предлога и планова о конкретним облицима националне политике коју би Србија могла да води у румелијским вилајетима Турске. У њима су, поред констатација о тешком положају српског становништва, навођене мере које је требало предузети ради сузбијања албанско-турског насиља и бугарске пропаганде. Радом на реализацији наведених донетих планова наступио је период пуне културно-просветне активности Краљевине Србије на простору Старе Србије и Македоније. Ова активност се огледала у помагању постојећих и отварању нових школа, слању књига, школовању питомаца, јачању аутономије српског народа и помагању српских цркава и манастира. Појачана културно-просветна делатност Србије донела је бројне позитивне резултате и била је од непроцењивог значаја за опстанак и друштвено-економски развитак српског народа у Турском царству.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење.
 Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење
 Архив Србије, Министарство просвете и црквених дела.
 Архив Србије, фонд Стојана Новаковића, бр. 186.
 Архив Србије, лични фонд Љубомира Ковачевића, док. бр. 1336.
 Архив Србије, Посланство у Цариграду, фасц. 1891-1893.
 АСАНУ, Заоставштина Нићифора Дучића 15004/39.
 АСАНУ, Заоставштина Јеврема Грујића, бр. 10027-А/67.
 АСАНУ, фонд Јована Ристића, кут. 60.
 АСАНУ ИИ, збирка Јована Ристића.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

- Писма 1931: Писма Јована Ристића Филипу Христићу од 1870. до 1873, и од 1878. до 1880, Београд: Српска краљевска академија.
 Џамбазовски 1884: Климент Џамбазовски, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, њом III, књ. 2*, Београд: Архива Србије.
 Џамбазовски 1885: Климент Џамбазовски, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, њом IV, књ. 1 (1879-1885)*, Београд: Архива Србије.

55 ГИМНАС, IV/1 (1879-1885), док. бр. 154, 260-262.

Џамбазовски 1886: Климент Џамбазовски, *Грађа за историју македонској народа из Архива Србије, ѿом IV, књ. 2 (1886-1887)*, Београд: Архива Србије.

Уговори и конвенције између Србије и сјараних држава (од ѿројласа државне независности до 1. јануара 1887. године), Београд: Министарство иностраних дела Србије.

ЛИТЕРАТУРА:

Бацовић 1985: Деспот Бацовић, *Искрена реч Србо-Македонаца*, Трговачка штампарија у Београду, Београд.

Васиљевић 1908: др Јован Хаџи Васиљевић, „Покрет Срба и Бугара у Турској после српско-турских ратова 1876-1877-1878. и његове последице (1878-1882)“, Браство XII/ XIII, Београд.

Васиљевић 1928: др Јован Хаџи Васиљевић, *Просветне и ѿолијичке ѿриликe у јужним српским областима у XIX веку*, Београд.

Војводић: 2004: Михаило Војводић, „Конзуларна конвенција између Србије и Турске (1879-1896)“, *Вардарски зборник*, 3, Београд: САНУ, 9-39.

Војводић: 2007: Михаило Војводић, „Како је српска црква добила независност 1879. године“ у: *Изазови српске сјољне ѿолијичке*, Београд 74-82.

Вулићевић 2013: Небојша Вулићевић, „Одбор за школе и учитеље у Старој Србији: оснивање, организација и циљеви, (1868-1876)“, *Српске Сјудује*, књ. 4, Београд: 209-231.

Гавриловић 1904: Андра Гавриловић, „Матија Бан“, *Знаменисти Срби XIX века (1800-1900)*, Београд: 86-92.

Доклестић 1973: Љ. Доклестић, *Српско-македонски ѿноси во XIX-ој века до 1897. године*, НИП „Нова Македонија“, Скопје.

Дучић 1883: Арх. Нићифор Дучић, Дучић, *Како да се оснажи српска народност и одржи за ѿолијичну заједницу са Србијом српски народ у Сјарој Србији и Словени у Маћедонији*, Београд.

Дучић 1896: Арх. Нићифор Дучић, *Рашко-ѿризренска миѿројолија и национално-културна мисија Србије у Сјарој Србији и Македонији*, Београд.

Ђилас 1969: Јагош Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године*, Приштина.

Ђорђевић 1993: Зоран Ђорђевић, *Полијичко-ѿросветна делатност Србије на Косову и Метохји у XIX и ѿочетком XX века*, Призрен.

Ђорђевић-Костић 2016: др Радомир Д. Ђорђевић, Драгиша Костић, *Живот и дело Милоша С. Милојевића*, „Сербон“, Ниш.

Жујовић 1897: Јован М. Жујовић, „Милош Милојевић (некролог)“ *Годишњак СКА* 11, 91-93.

Јагодић 2009: Милош Јагодић, *Српско-албански ѿноси у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд: Завод за уџбенике.

Јакшић-Страњаковић 1937: др Гргур Јакшић-др Драгослав Страњаковић, *Србија од 1813. до 1858*, Београд.

Јовановић 1933: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. I, Београд.

Матицки 1999: Миодраг С. Матицки, „Бечки календар Вардар (1879-1887)“, *Вардарски зборник* 1, Београд: САНУ, 215-220.

Милићевић, 1981: Јован Милићевић, „Србија од 1839-1868“, *Историја српској народа*, V-1, Београд: Српска књижевна задруга, 252-301

Недељковић 2008: С. Недељковић, *Културно-ѿросветна и национална ѿолијичка Србије ѿрема Косову и Метохји од 1856. до 1897. године*, необјављена докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду 2008.

- Недељковић 2011: С. Недељковић, „Деловање Одбора за школе и учитеље у српским областима у Македонији од 1868. до 1876. године“, *Вардарски зборник*, 8, Београд: САНУ, 288-289.
- Недељковић 2012: Славипа Недељковић, *Србија и Косово и Мейхохија (1856-1897), културно-просветни и национални рад*, Ниш.
- Недељковић 2013: Славипа Недељковић, *Иван Сјейановић Јасиредов, њријаиел и заштитник српског народа на Косову и Мейхохији, Филозофски факултет у Нишу*, Ниш. 311-326.
- Новаков 2008: Александра Новаков, „Ђорђе С. Камперелић, наставник Призренске богословије и лесковачки прота“, *Лесковачки зборник*, бр. 48, 74-93.
- Ристић 1898: Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских рајова за ослобођење и независности 1875-1878*, књ. II, Београд.
- Ристић 1901: Јован Ристић, *Својашњи односи Србије новије времена*, III (1868-1872), Београд.
- Петковић-Поповић 1970: Др Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, *Српске школе и просвета у западним крајевима Сјаре Србије у 19. веку*, Прибој.
- Поповић 1899: Хаџи Зарија Р Поповић, „Милош С. Милојевић“ *Брајисиво*, VIII, Београд: Друштво Светог Саве, 379-400.
- Руvaraц 1873: Иларион Руvaraц, „О раду Милоша Милојевића“, *Летопис Машице српске*, 115, 172-178.
- Попов 1981: Чедомир Попов, „Србија од 1868-1878“, *Историја српског народа*, V-1, Београд: Српска књижевна задруга, 305-424.
- Поповић-Милићевић 2003: Љуба Поповић, Милић Милићевић, *Генерали Војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд: ВИЗ.
- Самарџић 2004а: Момир Самарџић, „Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године – корени и план“, *Историјски часопис*, LI, Београд: Историјски институт Београд.
- Момир Самарџић 2004б: „Извештај мајора Јеврема Велимировића о путовању по Турској 1882. год.“ *Зборник Машице српске за историју*, 69–70, Нови Сад: Матица српска, 291–313.
- Стојанчевић 1994: „Помоћ српске владе манастиру Грачаница 1856. и 1857. године“, *Србија и Арбанаси 1804-1812*, Нови Сад: Прометеј, 128-131.
- Терзић 1992: Славенко Терзић, *Србија и Грчка (1856-1903), Борба за Балкан*, Београд: Историјски институт САНУ.
- Терзић 1996: Славенко Терзић, „Стара Србија – настанак имена и знања о њој до 1912. године“, *Историјски часопис*, књ. XLII-XLIII (1995-1996), Београд: Историјски институт Београд.
- Џамбазовски 1960: Климент Џамбазовски, *Културно-оштителни врски на Македонцие со Србија во шекој на XIX век*, Скопје.
- Џамбазовски 1972: Климент Џамбазовски, „Идеје и пројекти у Србији и српско-бугарској федерацији у току 1862. године“, *Valcanica*, 349-367.

Vukasin D. DEDOVIĆ

ACTION PLANS OF SERBIA IN OLD SERBIA AND MACEDONIA
AND METHODS OF THEIR IMPLEMENTATION FROM 1878 TO 1884

SUMMARY

Everything that had happened to Serbian people during a long period of slavery under Turkish authority, was also being repeated in Old Serbia and Macedonia after Berlin Congress, when The Principality of Serbia became internationally recognized state. Saved archival documents from this period undoubtedly show all the cruelty with which Albanians and Bulgarians, encouraged and helped by Turkish authorities, tortured, killed, burnt, robbed and persecuted Serbs from Old Serbia and Macedonia. This kind of position of Serbian people in Old Serbia and Macedonia obliged Serbia to intensify its state and national political activity with the aim of their protection. Serbian politicians, diplomats, scientists and publicists start dealing more studiously with Old Serbia and Macedonia. At these Serbian areas people are travelling, recording and trading more and more, cherishing the connections among people, and, in many different ways, reviving old Serbian traditions. Thanks to their reports, the real image of state in Old Serbia and Macedonia started to be created in Serbia. Thanks to them, Serbian Government could intervene at great powers in Constantinople in order to protect Serbian people. To save Serbian people from Albanian-Turkish attacks and also from stronger and stronger Bulgarian exzarchian propaganda in Old Serbia and Macedonia, the work plan should have been made, according which, in future, they could work in organized and systematic manner, so that Serbian people could save their national conscience and strengthen their aspiration for national unity and the unification with The Kingdom of Serbia. In April 1883, the commission for plan making was formed. It consisted of educational and public workers, like archimandrites – Nićifor Dučić and Sava Dećanac and the professor of Prizen`s Gospel- Đorđe Kamperelić. In order to continue the work, at the plan making, the commission should have used all previous experiences in work, and especially the reports about the work of people who had previously been involved in these activities (Miloš S. Milojević, archimandrites Sava Dećanac and Đorđe Kamperelić). Until 1884, lots of suggestions had been made and also the plans about concrete forms of national politics which Serbia could lead in European vilayets of Turkey. In these suggestions and plans, beside statements about difficult position of Serbian people, were also the measures which should be undertaken and their methods for suppressing Albanian-Turkish violence and Bulgarian propaganda.

Key words: Old Serbia, Macedonia, Serbian people, Turkey, Matija Ban, Nićifor Dučić, Miloš Milivojević, Despot Badžović, Đorđe Kamperelić.